УДК 338.242

Г. Г. Казарян,

к. е. н.,

директор Асоціації «Всеукраїнська спілка протезно-ортопедичних підприємств «Ортонет»

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

G. G. Kazarian

Candidate of Economic Sciences, Director of the Association "All-Ukrainian Union of Prosthetic and Orthopedic Enterprises" Ortonet "

PREREQUISITES FOR THE SYSTEM OF SOCIO-ECONOMIC PROVISION OF PERSONS WITH DISABILITIES

Розглянуто такий важливий індикатор соціально-економічної якості життя осіб з інвалідністю як рівень їх професійної зайнятості. Зайнятість необхідно розглядати за допомогою системного підходу: в економічному, соціальному, політичному, демографічному, виробничому, технологічному аспектах. При дослідженні соціально-економічного забезпечення осіб з обмеженими фізичними можливостями об'єктом виступає поведінка людей, яка диктується їх потребами в матеріальних і духовних благах і можливостями їх задоволення через участь у суспільно-корисній діяльності. Розуміння інституційного регулювання соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю у цьому контексті на перше місце ставить поняття людського капіталу та інвестицій у нього. Основним аспектом працевлаштування осіб з інвалідністю визначено необхідність створення особливих умов для зайнятості. Систематизовані чинники, які впливають на соціально-економічне забезпечення осіб з інвалідністю (макроекономічні, мікроекономічні та індивідуальні).

Such an important indicator of the socio-economic quality of life of persons with disabilities as a level of their professional employment is considered. Employment should be considered through a systemic approach: in economic, social, political, demographic, industrial, technological aspects. In the study of socio-economic provision of persons with disabilities, the object is the behavior of people, dictated by their needs in the material and spiritual benefits and opportunities for their satisfaction through participation in socially useful activities. Understanding the institutional regulation of the social and economic provision of persons with disabilities in this context puts the concept of human capital and investment in it first. The main aspect of employment of people with disabilities is the need to create special conditions for employment. Systematized factors that affect the socio-economic provision of persons with disabilities (macroeconomic, microeconomic and individual).

Ключові слова: *соціально-економічний розвиток; особи з інвалідністю; державне регулювання; системний підхід.*

Key words: *social and economic development; persons with disabilities; state regulation; systemic approach.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ. Аналіз сутності та змісту соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю дає підстави стверджувати, що воно являє собою складну систему. Однак, як свідчать проведені нами дослідження, на теперішній час цілісного розгляду соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю як системи здійснено не було. Означене ускладнює виявлення тих проблем, що перешкоджають соціально-економічному забезпеченню осіб з інвалідністю, та, як наслідок, – пошук шляхів удосконалення цієї системи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ. Передумови формування системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю розглядали вітчизняні науковці Гонта О.І., Гришова І.Ю., Наумова Л.М., Стоянова-Коваль С.С., Кравчук А.В., Галицький О.М., Дяченко О.П., Шестаковська Т.Л. та інші. Проте, сучасний стан соціально-економічної системи забезпечення інвалідів в Україні є досить недосконалою та такою, що потребує подальших наукових досліджень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ. Виокремити внутрішні та зовнішні фактори сучасних умов формування системи соціально-економічного забезпечення осіб з обмеженими фізичними можливостями.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ. Характеризуючи методологію дослідження соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю як системи, варто зауважити, що термін «методологія» взагалі характеризує вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності [1]. Виходячи із цього, в дисертації під методологією дослідження соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю як системи ми будемо розуміти сукупність методів, принципів та засобів організації соціально-економічного забезпечення й опрацювання рішень щодо її удосконалення для забезпечення підвищення рівня соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю та їх повнішої інтеграції завдяки цьому до суспільного життя. Для дослідження соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю як системи пропонуємо використовувати методологію системного підходу. Однак перш ніж детально розглянути аналітичні можливості системного підходу до дослідження соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю як системи, вважаємо за доцільне визначити сутність категорії «система» та місце питань системного підходу в науковій проблематиці.

Характеристику категорії «система», яка найповніше відповідає розумінню цієї категорії з точки зору економіки праці, дає А. Колот. Він зазначає, що категорією «система» (з грецької – устрій, поєднання, утворення) в галузі економіки позначають сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія [2]. За такого визначення суті категорії «система» видно, що вона (система) не є механічною, довільно набраною сумою елементів, а являє собою цілісну єдність, утворення, елементи якого тісно взаємопов'язані, упорядковані, взаємообумовлені та взаємодіють між собою.

І. Блауберг, І. Садов, Є. Юдін зазначають, що поняття системи можна розкрити через такі ознаки:

- 1) система являє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів;
- 2) вона функціонує разом із середовищем;
- 3) будь-яка система є елементом системи вищого рівня;
- 4) елементи будь-якої системи можуть розглядатися як системи нижчого рівня [3].

Отже, категорія «система» за своєю суттю є загальноконцептуальною й визначає конституцію системи, її зміст та особливості. Цей висновок безпосередньо стосується й інституційного регулювання соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю, яка первинно має ознаки системності. Варто, однак, зауважити, що проведений нами аналіз наукової літератури з відповідної проблематики свідчить про те, що до теперішнього часу у вітчизняній практиці не було здійснено розгляду інституційного регулювання соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю як цілісної системи з урахуванням усіх вищезазначених характерних для системи ознак. Розглядалися лише окремі складові (компоненти, або підсистеми), що входять до складу інституційного регулювання соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю, – медичне та соціальне страхування, професійне навчання, працевлаштування осіб з інвалідністю, інклюзивна освіта тощо без виявлення взаємозв'язків та взаємодії між суб'єктами, що здійснюють означені процеси, принципів, за якими відбувається функціонування цієї системи, методів її регулювання й т. ін. Означене ускладнює не лише розуміння сутності інституційного регулювання соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю як цілісного об'єкта пізнання, а й виконання її головної функції – сприяння завдяки соціально-економічному забезпеченні більш повній інтеграції осіб з інвалідністю до суспільного життя. Виходячи із цього, вважаємо за необхідне розглянути інституційне регулювання соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю як цілісну систему за допомогою системного підходу – напряду методології спеціально-наукового пізнання, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем.

Зазначимо, що системний підхід до дослідження того чи іншого об'єкта як системи полягає в розгляді його в усьому розмаїтті внутрішніх властивостей та відносин (у тому числі, можливо, ще не виявлених) або в розгляді його усередині певної системи. Методологічна специфіка системного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта та механізмів, що її забезпечують, а також на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта, зведення їх до єдиної теоретичної картини [4]. І. Прангішвілі зазначає, що системний підхід обумовлює методи системного дослідження з позиції цілісності та інтегрованості процесів, що відбуваються, загальних та спеціальних закономірностей, притаманних системам, і використовується для аналізу, пізнання та синтезу більш складних і ефективних систем [5]. Отже, системний підхід є досконалішим, ніж просто предметний спосіб дослідження. Це перехід від пізнання окремого до пізнання загального, від однозначного до багатозначного, від абстрактного до конкретного.

У сфері соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю систему утворюють окремі компоненти, суб'єкти, що взаємодіють між собою, принципи, за якими здійснюється її функціонування. Характерними рисами такої системи є її багатoeлементність, ієрархічність, цілісність. (рис. 1).

В. Афанасьєв стверджує, що застосування системного підходу до дослідження внутрішніх властивостей будь-якої системи характеризується системно-компонентним, системно-функціональним, системно-структурним та системно-інтегративним аспектами [6]. Розглянемо кожен із цих аспектів у контексті дослідження системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю.

Як було зазначено вище, будь-яка система має певний набір компонентів. Системно-компонентний аспект системного підходу й полягає в пошуку відповіді на питання, із чого, із яких обов'язкових компонентів утворене ціле та чи достатнім є склад системи за її компонентами. У філософському розумінні компоненти системи – це ті структурні одиниці, взаємодія яких і викликає, забезпечує властиві системі якісні особливості. У системі соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю кожен із компонентів виконує відносно самостійну функцію. Однак лише сукупність усіх компонентів системи, їх погоджена взаємодія може забезпечити цілісність цієї системи.

Рис. 1. Складові системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю

*Джерело: систематизовано автором на основі [1-4]

Суб'єктивну підсистему соціально-економічного забезпечення формують внутрішні характеристики населення, що виступають як рушійні сили його поведінки у суспільстві. Йдеться, насамперед, про мотиваційні механізми соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю. В основі реакцій, які визначають поведінку суб'єктів системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю, лежать численні спонукальні причини (фактори). Чинники, що впливають на соціально-економічне забезпечення осіб з інвалідністю, на наш погляд, можна класифікувати на макроекономічні, мікроекономічні та індивідуальні.

При дослідженні соціально-економічного забезпечення осіб з обмеженими фізичними можливостями об'єктом виступає поведінка людей, яка диктується їх потребами в матеріальних і духовних благах і можливостями їх задоволення через участь у суспільно-корисній діяльності.

Одним з індикаторів соціально-економічної якості життя людей осіб з інвалідністю стає рівень їх професійної зайнятості. Зайнятість може розглядатися в економічному, соціальному, політичному, демографічному, виробничому, технологічному аспектах. На державному рівні сутність зайнятості як умови включення в процес виробництва аналізується з позиції виробництва, де праця є основною умовою підтримання належного рівня людей з інвалідністю; використання, яке передбачає матеріальну винагороду за отримані послуги; з позиції розподілення праці, тобто закріплення працівника за певною сферою діяльності [1].

Важливою характеристикою зайнятості осіб з інвалідністю, який знаходиться на стадії підвищення ступеню задоволення потреб, реалізації власних інтересів, стає поняття «людського капіталу». Г. Беккер розглядає соціально-економічне забезпечення осіб з інвалідністю у зв'язку з економічним підходом до вирішення проблем інституційного регулювання, дієвість якого дослідник пов'язує із такими інституціями, як: дискримінація, освіта, злочинність, шлюб, планування сім'ї, а також використовує для пояснення ірраціональної та альтруїстичної поведінки [7].

Для характеристики трудових здібностей людей з інвалідністю доцільним буде використання понять «робоча сила», «людський капітал», «специфічні трудові ресурси», «трудова потенція», «людський ресурс» тощо. Прихильники теорії людського капіталу однією з його форм називають освіту, тому що отримані знання є частиною людини, а капіталом стають залежно від того, що собою являє джерело знань.

Розуміння інституційного регулювання соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю у цьому контексті на перше місце ставить поняття людського капіталу та інвестицій у нього. Інвестиціями за таких обставин можуть бути освіта, накопичення досвіду, охорона здоров'я, географічна мобільність та пошук інформації. З цієї точки зору проблему інституційного регулювання висвітлюють як урегульованість прав та можливостей щодо доступності соціально-економічних ресурсів. Шлях до соціально-економічного забезпечення – це інвестиції у людський капітал. Важливішого значення таке тлумачення набуває при роботі з людьми з інвалідністю.

Виділяють кілька визначень людського капіталу, а саме виробничі інвестиції у трудові ресурси; знання, навички та мотивації; удосконалення виробничих можливостей; розумові здібності, які отримують за допомогою освіти та навчання; запас прогресивного досвіду; ступінь здатності до праці; накопичені витрати на формування робочої сили [8]. Перелік визначень можна продовжити, але, як бачимо, скрізь враховуються освіта, накопичення знань, отримання досвіду.

Говорячи про людський капітал осіб з інвалідністю, можна виділити окремі елементи. Капітал здоров'я, який залежить не лише від фізичних та фізіологічних факторів, а й від соціальних. Соціальна підтримка позитивно впливає на особистість. Бідність та соціальне виключення можуть стати «вирішальним фактором негативного впливу як на фізичне, так і на психічне здоров'я особистості» [9].

Капітал праці визначається освітою, комплексом професійних знань та умінь. Сучасний виробничий процес вимагає від кожного учасника професійної діяльності, яка б синтезувалася з участю у реалізації соціальних, економічних, правових та управлінських програм. Визначення необхідності підвищення трудового капіталу досить індивідуальне. Велике значення приділяється конкурентоспроможності професійно компетентних працівників, які мають бути особисто зацікавлені у якості виробництва.

Капітал інтелектуальний – безпосередня сукупність освіти та наукової діяльності індивідуума. Капітал культурний визначається, перш за все, вихованням та духовним розвитком індивідуума. Інвестиції, спрямовані на освіту та професійну підготовку, прямопропорційно збільшують обсяг людського капіталу. Людські ресурси виступають джерелом матеріальних благ.

Трудові ресурси осіб з інвалідністю можна розподілити на економічно активне та економічно пасивне населення, співвідношення яких залежить від соціальних та політичних умов. Економічно активну категорію складають люди з інвалідністю працездатного віку, які мають самостійне джерело доходів. Працездатними вважають людей з інвалідністю, які працюють за трудовим договором; зареєстровані як індивідуальні підприємці; зайняті у допоміжних виробництвах; зайняті діяльністю з надання послуг; отримують освітні послуги.

Загальна декларація прав людини (стаття 20) виділяє поняття «інвалідної мобільності», яка передбачає максимально можливий ступінь самостійності людей з інвалідністю, що, на жаль, не відображено наразі у вітчизняному законодавстві.

До того ж, відсторонення від виробничої діяльності викликає почуття соціальної непотрібності, призводить до активізації процесу деградації.

Основним аспектом працевлаштування осіб з інвалідністю стає необхідність створення особливих умов для зайнятості, але, без сумніву, дана категорія є носієм трудових ресурсів і при раціональному її використанні може бути корисною. Для виявлення факторів підвищення якості життя, пов'язаної з обмеженням життєдіяльності, виникає потреба проаналізувати сутність існування даної категорії населення.

За теорією В. Радаєва, рівень життя людини визначається за рядом критеріїв: розміри прибутків, масштаби приватної власності, соціально-професійний статус, трудовий статус, власний статус [10].

Враховуючи те, що при розробці стратегій інституційного регулювання соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю виникає необхідність одразу відмовитися від старого директивно-маніпулятивного підходу, який практикувався багато років та виявився малоефективним, й згідно з яким людину з інвалідністю розглядали як безпомічний, безпорадний об'єкт зовнішнього впливу, державну політику у сфері соціально-економічного забезпечення людей з інвалідністю слід спрямувати на створення належних умов для індивідуального розвитку, актуалізації власних ресурсів, самореалізації, тобто, на самореабілітацію кожного індивіда. Це має бути безперервний процес соціально-економічного забезпечення, вільного розвитку та самовдосконалення людини, родовою сутністю якої є свобода. Адже саме свобода дає людині можливість вільно змінювати вихідні обставини свого існування, а значить, дозволяє їй виступати суб'єктом діяльності, характеризує її не як маріонетку у руках долі, а як активного діяча, автора власного життя.

ВИСНОВКИ. Головний вектор розвитку наукових поглядів на проблему інституційного регулювання соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю сьогодні, на наш погляд, визначають такі чинники: 1) модель соціально орієнтованої держави, яка передбачає створення для осіб з інвалідністю необхідного середовища існування та їх активне соціально-економічне залучення, вимагає зміни парадигми інституційного регулювання. Разом із тим, активна інтеграція осіб з інвалідністю в соціально-економічну систему, можлива, насамперед, через здійснення комплексу заходів щодо: медичного та соціального страхування, трудової та професійної реабілітації, розвитку інклюзивної освіти; 2) неготовність вітчизняного ринку до використання робочої сили такої якості і конкурентоспроможності, що перешкоджає залученню осіб з інвалідністю до сфери трудової діяльності, та відтак – їх соціально-економічного забезпечення.

Водночас, досвід постіндустріальних економік свідчить про те, що вкладення саме в розвиток людського потенціалу виявляються найефективнішими, в порівнянні з усіма іншими напрямками і сферами їх використання. Таким чином, ринкова трансформація вітчизняної економіки вимагає розробки заходів для створення можливостей розвитку і використання трудового потенціалу осіб з інвалідністю, практично незадіяного в сучасній економіці.

Література.

1. Gryshova, I. Yu., Negodenko V. S., Shestakovska T. L. The methodological principles of determining the level of performance of the functions of consumerism. Науковий вісник Полісся. 2017. № 3 (11). Ч. 1. С. 62-67
2. Колот А.М. Соціально-трудова сфера в умовах глобальних викликів: тенденції, проблеми, можливості стійкого розвитку. *Формування ринкової економіки: зб. наук. праць*. Т. 1. К.: КНЕУ, 2010. С. 9-22.
3. Блауберг И.В. Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности / И.В. Блауберг, И.И. Садов, Э.Г. Юдин. М., 1969. С. 29.
4. Gryshova I. Yu., Shestakovska T. L., Glushko O. V. The economic measurement of convergence of institutional impact on the sustainability of development. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2017. №4. pp.75-80.
5. Прангишвили И. Системный подход, системное мышление и вопросы управления. Общество и экономика. 2003. №6. С. 85-87.
6. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление. М.: Политиздат, 1981. 432 с.
7. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход (избранные труды по экономической теории). М.: Высшая школа, 2003. 672 с.
8. Грішнова О.А. Людський капітал України: сучасний стан та динаміка змін. *Проблеми формування ринкової економіки: Міжсвід. наук. зб. Спец. вип. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії і практики*. К.: КНЕУ. 2001. С. 71–80.
9. Дерій Ж. В. Соціальна політика держави в контексті глобалізації. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. Чернігів : ЧДТУ. 2010. № 41. С. 88–92.
10. Радаев В. Экономическая социология / В. Радаев. М.: Аспект Пресс, 2000. 368 с.

References.

1. Gryshova, I. Yu., Negodenko V. S., Shestakovska T. L. (2017), " The methodological principles of determining the level of performance of the functions of consumerism", *Naukovyi visnyk Polissia*, vol. 3 (11), part. 1, pp. 62-67
2. Kolot, A.M. (2010), *Sotsialno-trudova sfera v umovakh hlobalnykh vyklykiv: tendentsii, problemy, mozhlyvosti stiikoho rozvytku. Formuvannia rynkovoï ekonomiky* [Socio-labor sphere in the context of global challenges: trends, problems, sustainable development opportunities. Formation of a market economy], vol. 1, KNEU, Kyiv, Ukraine, pp. 9-22.
3. Blauberger, I.V. Sadow, I.I. and Judin, Je.G. (1969), *Sistemnyj podhod: predposylki, problemy, trudnosti* [System approach: prerequisites, problems, difficulties], Moscow, Russia, p. 29.
4. Gryshova, I. Yu., Shestakovska, T. L. and Glushko, O. V. (2017), "The economic measurement of convergence of institutional impact on the sustainability of development", *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, vol. 4. pp.75-80.
5. Prangishvili, I. (2003), "Systems approach, systems thinking and management issues. Society and the economy", *Obshchestvo i jekonomika*, vol. 6, pp. 85-87.
6. Afanas'ev, V.G. (1981), *Obshchestvo: sistemnost', poznanie i upravlenie* [Society: systematic, knowledge and management], Politizdat, Moscow, Russia, p. 432.
7. Bekker, G. (2003), *Chelovecheskoe povedenie: jekonomicheskij podhod (izbrannye trudy po jekonomicheskoi teorii)* [Human behavior: an economic approach (selected works on economic theory)], Vysshaja shkola, Moscow, Russia, p. 672.
8. Grishnova, O.A. (2001), " Human capital of Ukraine: the current state and dynamics of changes", *Problemi formuvannja rynkovoï ekonomiki*, Special Issue of Human Resources Management: Problems of Theory and Practice KNEU, Kyiv, Ukraine, pp. 71–80.
9. Derii Zh. V. (2010), "Social policy of the state in the context of globalization", *Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu*, vol. 41, pp. 88–92.
10. Radaev, V. (2000), *Jekonomicheskaja sociologija* [Economic sociology], Aspekt Press, Moscow, Russia, p. 368.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2018 р.